

AI: A World Without Work (2)

The Responsibilities of Employers and Society

Drisha Winter 2024

Rabbi Jonathan Ziring: jziring@migdalthatorah.org

- *Torah Values*
 - *Read the story about and interview with Aaron Feuerstein*
 - *Does this resonate? What values is he channelling?*
 - *What does this make you think about as AI threatens to allow the elimination of jobs?*

1. The Mensch Of Malden Mills by Rebecca Leung

July 3, 2003 / 2:12 PM EDT / CBS

For years now, we've been hearing about corporate executives who made fortunes for themselves while driving their companies into bankruptcy, costing employees their jobs and sometimes their life savings. Not so at Malden Mills, the textile company in Lawrence, Mass., that invented the fabric Polartec...

The fire that broke out at Malden Mills in the winter of 1995 was the largest fire Massachusetts had seen for a century. No one was killed. But the town was devastated. Malden Mills was one of the few large employers in a town that was already in desperate straits.

"The only thing that went through my mind was, how can I possibly recreate it," says owner Aaron Feuerstein, the third generation of his family to run the mill.

"I was proud of the family business and I wanted to keep that alive, and I wanted that to survive. But I also felt the responsibility for all my employees, to take care of them, to give them jobs."

He made a decision - one that others in the textile industry found hard to believe. Feuerstein decided to rebuild right there in Lawrence - not to move down South or overseas as much of the industry had done in search of cheap labor.

He also made another shocking decision. For the next 60 days, all employees would be paid their full salaries.

"I think it was a wise business decision, but that isn't why I did it. I did it because it was the right thing to do," says Feuerstein...

2. **Interview with Feuerstein**, transcript: <https://18forty.org/podcast/marika-feuerstein-the-mensch-of-malden-mills-a-granddaughter-reflects-on-the-life-and-legacy-of-aaron-feuerstein/>

Interviewer:

To what degree is your faith, your religion, responsible for this idea of the moral businessman?

Aaron Feuerstein:

I think it plays a big role.

Reporters:

For guidance, he turns to the Torah, the book of Jewish Law.

Aaron Feuerstein:

3. **Rabbi Dr. Asher Meir:** https://jewishaction.com/religion/the_ethics_of_hiring_and_firing/

Q: I have a loyal employee whom I'm reluctant to let go, but business is so slow that he is just not earning his keep. Should I let him go or keep him on and endure the loss?

A: I think it is a wonderful credit to our community that the most common worker-related question that reaches me is not from job seekers who are trying to find out how far they can push the envelope on their resumes, but rather from employers who feel a powerful ethical obligation to keep on employees at all costs, even when it constitutes a hardship for the business.

While there are some authorities who rule that an employee has some kind of right or ownership of his job, Rabbi Dr. Aaron Levine, a"h, who was my mentor, concludes that "normative halachah rules that the employee-at-will has no legal claim for tenure," while stipulating that "the employee-at-will is entitled to notice" (Case Studies in Jewish Business Ethics [New Jersey, 1999], p. 250). "Employment at will" means that an employer is allowed to fire a worker at any time for any reason or even for no reason—but not for an illegal or religiously invalid reason. That is the Choshen Mishpat (monetary) aspect of the question.

Unique Tzedaka Obligations Towards Workers

- *Do They Exist?*
- *Why Would They?*
- *What does this look like?*

4. Rambam Hichot Matnot Aniyim 10:7

שמנה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו, מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך.

There are eight levels in charity, each level surpassing the other. The highest level beyond which there is none is a person who supports a Jew who has fallen into poverty [by] giving him a present or a loan, entering into partnership with him, or finding him work so that his hand will be fortified so that he will not have to ask others [for alms].² Concerning this [Leviticus 25:35] states: "You shall support him, the stranger, the resident, and he shall live among you." Implied is that you should support him before he falls and becomes needy. (Hilchot Matnot Aniyim 10:7, alhatorah translation)

5. Avot 1:5

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך

Yose ben Yochanan (a man) of Jerusalem used to say: Let thy house be wide open, and let the poor be members of thy household...

6. Rabbenu Yonah ad loc (trans. ChatGPT)

ויהיו עניים בני ביתך. הוא נדרש לשני פנים. במקום שקונה עבדים ומפרנסם ישתמש בעניים ויפרנס אותם ולא יצטרך להוציא מעות בקנייה שנמצא מרויח ועושה מצוה. פ"א וגם שיהיו העניים רגילין לביתו ויעמדו שם בלא בשת פנים בהראותו להם פנים של שמחה ולתתו להם רשות בכל אשר לו כאשר יתן איש לבניו ולאנשי ביתו:

"And let the poor be members of your household" can be understood in two ways. One interpretation is that instead of purchasing slaves and supporting them, one should employ the poor and provide for them, thus saving the money spent on buying slaves while simultaneously performing a mitzvah. Another interpretation is that the poor should feel at home in his household and remain there without embarrassment, as he shows

them a joyful countenance and grants them permission to partake of all that he has, as one would provide for one's own children and household members.

7. Rambam Hilchot Matnot Aniyim 10:17

צוו חכמים שיהיו בני ביתו של אדם עניים ויתומים במקום העבדים, מוטב לו להשתמש באלו ויהנו בני אברהם יצחק ויעקב מנכסיו ולא יהנו בהם זרע חם, שכל המרבה עבדים בכל יום ויום מוסיף חטא ועון בעולם, ואם יהיו עניים בני ביתו בכל שעה ושעה מוסיף זכויות ומצות.

Our Sages commanded that the poor and orphans should be members of a person's household rather than servants. This is preferable for him to employ these people and thus enable the descendants of Abraham, Isaac, and Jacob to benefit from his possessions rather than the descendants of Cham. Whoever increases [the number of] servants in his possession adds sin and transgression to the world every day. [Conversely,] if the poor are members of one's household, at every hour he adds merits and mitzvot.

8. Bava Metzia 60b (Koren translation)

פרכוס דאדם מאי היא? כי הא, דההוא עבדא סבא דאזל צבעיה לרישיה ולדיקניה. אתא לקמיה דרבא, אמר ליה: זיבנן. - אמר ליה: יהיו עניים בני ביתך. אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל, זבניה. יומא חד אמר ליה: אשקיין מיא, אזל חווריה לרישיה ולדיקניה. - אמר ליה: חזי דאנא קשיש מאבוך. - קרי אנפשיה: צדיק מצרה נחליץ ויבא אחר תחתיו. הדרן עלך הזהב.

The Gemara asks: **Adornment of a person, what is it?** The Gemara relates: It is as in **that** incident involving a certain elderly slave who went and dyed his head and beard black to create a younger impression. **He came before Rava and said to him: Purchase me as your slave.** Rava **said to him** that there is a rabbinic adage: **Let the poor be members of your household.** I follow their advice and therefore do not require a slave. If I need assistance, the paupers who frequent my house can assist me.

9. Note that Tur accepts this understanding as well, and many commentaries assume that Shulchan Aruch does as well (YD 251:6)

10. Other explanations relate to an opposition to hiring Canaanite slaves (Rabbi Yosef Engel), a preference for Jewish work (Rabbi Ovadya Hadaya in Shut Yaskil Avdi 4 CM 6), or opposition to slavery (Rabbi Raphael Zarum)

11. Rabbi Avraham Avidan, Avhvat Chesed Chapter 7

שדרכם בשצריכים איהו פועל או עגלה ליסע, שאינם מדקדקים לשכור דווקא ישראל לזה. דהלא פועלים אלה אינם עשירים בודאי וקרובים לעניים, ושייך עליהם מזה שאמר הכתוב וכי ימוך אחיך ומטה ידו, והחזקת וכי (והוסיף, דאפילו אם ידוע שהם עשירים, מימ הלא ישראל קודם לעניים לענין לקנות ממנו או למכור לו. ועוד הוסיף, שמתשובת הרמ"א מוכח דאפילו כשיש לו נפקא מינה ממונית, ג"כ ישראל קודם לעניים.) ומדבריו אלה נראה להביא ראיה למיש בעיונים ג, דגם אם עדיין האיש בגדר עשיר, הוא בכלל מצוה זו – שהרי במקרים אלו שנקט, האנשים אינם בגדר עני שאין לו מאתים זח. וא"כ מוכח שכל איש שיש חשש שפרינסתו תקופת, הרי הוא בכלל מצות והחזקת בו. ומה שכתב: "דהלא אנשים אלו אינם עשירים בודאי, וקרובים לעניים" – היינו שאם לא נשכור אותם יהיו עניים.

ולזה. אלא שסובר הרמב"ם דבהלואה מקיים גם מצות צדקה (אך ראה לעיל פרק א, סעיף ח ובהערות שם, שהרמב"ן פליג דבהלואה אין קיום של מצות צדקה). ועוד ראה באהבת חסד ח"ב, פרק כא, שלדעת הרמב"ם והשו"ע מותר לתת הלואה מכספי צדקה. 13. והוא הדין בממנה אותו למפקח על רכוש שלו (עיין מאירי בבא בתרא ט, ב), או שקונה ממנו סחורה. וראה בספר צדקה ומשפט פרק א, הערה פה, דזה עדיף מהלואה, שהרי שניהם נהנים. וכל מה שעוור לאדם להתפרנס, הרי הוא בכלל מצות והחזקת בו. וראה דרך אמונה שם, ס"ק לא, ובאהבת חסד ח"ב, פרק כא, שאף המזורז לאנשים אחרים שיישעו לו הוא בכלל מצוה זו. ועוד הביא שם מתורת כהנים דלמצות והחזקת אינו די כשמשייע לו פעם אחת בזמן שמתמוטט, אלא חייב לסייע אפילו הרבה פעמים. וכתב, שמכאן תוכחת מגולה לאותם אנשים

12. Bava Metzia 71a

איכא דמתני לה להא דרב הונא אהא, דתני רב יוסף: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, עמי ונכרי - עמי קודם, עני ועשיר - עני קודם, ענייך ועניי עירך - ענייך קודמין, עניי עירך ועניי עיר אחרת - עניי עירך קודמין.

There are those who teach that which Rav Huna said in connection with that which Rav Yosef taught: The verse states: “If you lend money to any of My people, even to the poor person who is with you” (Exodus 22:24). The term “My people” teaches that if one of My people, i.e., a Jew, and a gentile both come to borrow money from you, My people take precedence. The term “the poor person” teaches that if a poor person and a rich person come to borrow money, the poor person takes precedence. And from the term: “Who is with you,” it is derived: If your poor person, meaning one of your relatives, and one of the poor of your city come to borrow money, your poor person takes precedence. If it is between one of the poor of your city and one of the poor of another city, the one of the poor of your city takes precedence.

13. Bava Metzia 31b

פתח תפתח אין לי אלא לעניי עירך, לעניי עיר אחרת מנין - תלמוד לומר פתח תפתח, מכל מקום

With regard to the mitzva of giving charity and granting loans, it is written: “For the poor shall never cease out of the land; therefore I command you, saying: **You shall open [patoah tiftah]** your hand to your poor and needy brother in your land” (Deuteronomy 15:11). I have derived **only** the obligation to give charity **to the poor residents of your city**. **From where** is the obligation to give charity **to the poor residents of another city** derived? **The verse states: “Patoah tiftah,”** to teach that you must give charity to the poor **in any case**.

14. Citations from Torah in a Connected World (Maggid 2024), Rabbi Jonathan Ziring

We might understand all these laws as pragmatic: each person ought to take care of those closest to him or her, for the sake of utility.¹ Slightly differently, Rav David Ariav (*Le-Reicha Kamocha 2: Kuntres HaBiurim* 8) argues that the Torah is trying to maintain peace and harmony. This is best accomplished if one gives precedence to those with whom one interacts most.²

Alternatively, we could understand this as moral: one fundamentally owes more to those in his or her inner circle than those outside it. My teacher, Rav Aharon Lichtenstein assumes that this is a fundamental value, though he does not explain the rationale.³ Rav Dovid Cohen argues that the precedence for family members comes from both a biblical decree, as well as recognition of gratitude as one usually owes more to his relatives.⁴ Rabbi Joseph Soloveitchik explores these themes in *Halakhic Morality* (Maggid Books, 2017) in the chapter “*Tzedakah: Brotherhood and Fellowship*.”

Rav Daniel Feldman formulates a particular angle based on comments of Rav Shimon Shkop:

R. Shimon Shkop, in the introduction to his *Sha'arei Yoshier* suggests a novel interpretation of the statement of Hillel: “*Im ein ani li, mi li? U-ke-she-ani le-atzmi, mah ani?*” The common understanding of this phrase is that it represents the tension between necessary self-interest and communal concern... R. Shkop understands the phrase slightly differently. As human beings, concern for oneself is understandable the starting point. However, the measure of a person is in how expansively one chooses to define the concept of “myself:” me the individual; me and my family; me and my city; me and the Jewish people; me and the world? Thus, the phrase is interpreted: If am not for myself, who will be?; but, if I define “myself” as only me the individual, then I am, in actuality, very small.

¹ This seems to emerge from Rav Avigdor Nevenzah, *Sichot LeSefer Vayikra* 209-210, arguing that in general relationships are built in concentric circles because of the limitations of human beings. However, he may be hinting at more fundamental claims as well.

² See Feldman, p 225.

³ *Minchat Aviv*, p. 110.

⁴ *Birkat Yaavetz*, v. 1, pp. 51-2.

With this foundation, we can understand the preference of *aniyyei irekha*. The notion of kindness to others develops from a core of self-concern, moving outward; it is only logical that the closet will get the highest priority.⁵

15. Rabbi Dr Asher Meir

- Giving a job to a needy person is considered a fulfillment of the mitzvah of tzedakah. If you have a worker who is not worth his keep but who may have difficulty finding a decent job elsewhere, there are many reasons to maintain that keeping him on should be very high on the tzedakah priority ladder.
- Giving tzedakah through employment is the highest form of charity. “The highest level [of charity] of all is to steady the hand of the Israelite who falters, and give him a gift, or a loan, or make partnership or offer him work, in order to strengthen his hand so that he shouldn’t have to ask” (Rambam, Matnot Aniyim 10:7). In this way the employee maintains his self-image and his standing in the community.
- Your worker should be high on the list of charity recipients. The Torah commands us to give a gemilat chesed loan to “the poor of your city” (Exodus 22:24). Chazal learned from this a concentric circle of preferred charity recipients: “A member of your nation and an alien, your nation comes first; a poor person and a rich person, the poor person has precedence; a poor relative and the poor of your town, the poor relative has precedence; the poor of your town and the poor of a different town, the poor of your town have precedence” (Bava Metzia 71a). A person whom you have worked closely with over a long period of time should be considered “the poor of your town” and, other things being equal, should be higher on the priority list than an anonymous stranger who is receiving tzedakah through a donation to an organization.

This is a very cost-effective form of charity. While your contribution or sacrifice is only the difference between what the worker is worth and what he gets paid, which is probably only a fraction of his salary, his benefit may be the entire amount of the pay, depending on job market conditions. So you get much more “bang for the buck” in this way.

Of course, this does not mean firing workers is always a problem. Sometimes workers are not only unproductive but counterproductive. In this case hiring may not be such a cost-effective way of giving after all. Furthermore, if it is obvious that the worker is unnecessary, then keeping him on may not even achieve the goal of not shaming him. If business is weak, the employer may himself not be making enough money to be giving charity generously. But if you are considering discharging a worker who will have a difficult time finding another job, then it is worth asking yourself if keeping him or her on until the job market improves may not be the *best fulfillment of your charity obligation*.

16. Rabbi Shlomo Ishon, head of Keter Institute⁶ - the most radical expression of this value. I have included translations of some key sources -Does this sound plausible to you?

⁵ *Divine Footsteps*, pp. 224-5.

⁶

<https://www.toraland.org.il/%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/%D7%9B%D7%9C%D7%9B%D7%9C%D7%94-%D7%95%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%98/%D7%9B%D7%9C%D7%9B%D7%9C%D7%94-%D7%95%D7%94%D7%9C%D7%9B%D7%94/%D7%94%D7%9C%D7%9B%D7%95%D7%AA-%D7%A6%D7%93%D7%A7%D7%94-%D7%91%D7%A1%D7%99%D7%A1-%D7%9C%D7%9E%D7%A0%D7%99%D7%A2%D7%AA-%D7%A4%D7%99%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99-%D7%A2%D7%95%D7%91%D7%93%D7%99%D7%9D/>

See also Rabbi Michael Yammer who accepts Rabbi Ishon’s arguments and develops some of the background: <https://shaalvim.co.il/torah/view.asp?id=1095>.

דרישה DRISHA

נקדים ונאמר שאין אנו עוסקים במצבים שבהם הפיטורים הם כורח המציאות, דהיינו כאשר החברה אינה יכולה להמשיך ולהתקיים בלעדיהם. דיוננו נסב על מצבים שבהם תוכל החברה להמשיך להתקיים ולהיות מבוססת מבחינה כלכלית גם בלא פיטורים, אלא שהיא מעוניינת בפיטורים לשם הגדלת רווחיה. עוד נדגיש שאין אנו עוסקים במאמר זה במכלול השאלות ההלכתיות והמשפטיות הנוגעות לפיטורי עובדים כאשר הם נעשים תוך הפרת חוזה העבודה. המאמר עוסק רק בהיבט של מצוות הצדקה שבפיטורי עובדים, ובשאלה האם רשאית חברה להפסיק העסקתם של עובדים, ובאלו תנאים היא יכולה לעשות כן, לאור הלכות צדקה.

א. המשך העסקת העובד - צדקה

הפסקת עבודה של עובד שהתפרנס ממנה שנים רבות והשארתו בלא מקור פרנסה, הושוותה בחז"ל לגזל, [1] ולעתים ראו בה אף כעין שפיכות דמים [2]. לעומת זאת נתינת עבודה אשר תאפשר לאדם להתפרנס בכבוד ותמנע את נפילתו הכלכלית נחשבת בחז"ל למעלה הגבוהה ביותר בצדקה. [3] מכאן שמצוות צדקה מחייבת לדאוג לא רק למי שכבר הגיע למצב של עוני, אלא אף למי שעלול להגיע למצב כזה, אם יאבד את מקום עבודתו, אף שכרגע אינו עני כלל. בהמשך העסקתו של אדם בעבודתו מקיים אפוא המעסיק מצוות צדקה מן המובהקת [4]. אמנם בעלי המניות של החברות מעוניינים בכמה שיותר רווחים מהשקעתם, אך גם עליהם מוטלת האחריות של מניעת הפגיעה במקור פרנסתם של העובדים. [5] על כן מותר להנהלת החברה לשקול את פיטורי העובדים לא רק לאור המשמעות הכלכלית של הפיטורים עבור החברה, אלא גם לאור המשמעות של הפיטורים בנוגע להמשך קיומו הכלכלי של העובד ומשפחתו; שכן גם על בעלי המניות מוטלת האחריות לכך. הבאת שיקולים אלה בחשבון מותרת גם על פי החוק [6].

ב. כפייה על המשך ההעסקה

על פי ההלכה כופים על הצדקה, כפי שנפסק ב'שולחן ערוך' (יו"ד סי' רמח סעי' א):

ומי שנותן פחות ממה שראוי ליתן, בית דין היו כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדהו ליתן...

כפייה זו אינה מוגבלת לעשירית או לחומש מנכסיהם של הנותנים, וגבאי הצדקה רשאים לכפות נתינת סכומים גדולים יותר לצדקה, אם העני זקוק לכך, ואם ביכולתו של הנותן לתת סכומים אלה [7]. בהתאם לכך מצאנו בתלמוד (בבא בתרא ה ע"ב): 'דרבא אכפיה לרב נתן בר אמי, ושקיל מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה!'

The Gemara asks: **What authority** is associated with collecting charity? The Gemara answers: **As Rav Nahman says that Rabba bar Avuh says: Because they can seize collateral for the charity**; i.e., they can collect charity by force, **and even on Shabbat eve**, when people are busy and might claim that they have no time or money. The Gemara objects: **Is that so? But isn't it written: "I will punish all that oppress them"** (Jeremiah 30:20), **and Rabbi Yitzhak bar Shmuel bar Marta says in the name of Rav: And punishment will be meted out even to charity collectors?** If charity collectors are permitted to force people to contribute charity, why are they counted among Israel's oppressors? The Gemara answers: This is **not difficult. This**, Rabbi Nahman's statement, applies **when** the contributor is **rich**, in which case the collectors may seize money from him even by force. **That**, Rabbi Yitzhak's statement, applies **when** he is **not rich**, in which case the collectors who take money from him by force are termed oppressors of Israel. **This** right to force contributions from the rich is **like** what occurred in the incident in which **Rava compelled Rav Natan bar Ami and took four hundred dinars from him for charity.** (

וכתב על כך ה'חכם צבי' [8]:

לפי שהצדקה מן התורה אינה תלויה ברצון הנותן אלא בצורך המקבל וחסרון העני. ובאופן זה יראה ג"כ שמוציאין אף מן היתומים, והיינו דרפרם דאכפיייה לרב נתן בר אמי ואגבי מניה ארבע מאה זוזי לצדקה. ואי בדלא יהיב עדיין מה ששיערו חכמים, אטו ר"נ עשוויי בעי. אלא ודאי שהצבור כופין ג"כ על זה לפרנס ענייהן במה שצריכין, ואין משגיחין אם כבר נתן היחיד שיעור מעשר או חומש לצדקה

יש להדגיש שהאחריות להבטחת הקיום של העובדים בכבוד מוטלת בראש ובראשונה על בעלי המפעל, ואין הם רשאים להיפטר מכך בטענה שהם מעוניינים לתת צדקה למטרות אחרות.

אחריות זו של בעלי המפעל לקיום העובדים בכבוד מבוססת על שני טעמים: א. היות העובדים סמוכים על שולחנו של בעל המפעל, כפי שפסק הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ז ה"ג): 'עניי ביתו קודמין לעניי עירו'. ב. כאמור לעיל, העסקת העובד היא המעלה הגבוהה ביותר של מצוות הצדקה. המשך ההעסקה הוא דבר שרק בעלי המפעל יכולים לעשות, והרי זה כאילו הם היחידים שידם משגת לדאוג לעניים הללו, וממילא מוטלת החובה דווקא עליהם.

לאור זאת, לכאורה מדיני צדקה יש מקום לכפות על החברה בע"מ להמשיך להעסיק עובדים ולא לפגוע במקור פרנסתם. אלא שהדבר תלוי בטעמה של הכפייה, ובשאלה האם היא נוהגת גם בזמן הזה.

ג. כפייה על חברה בע"מ

נחלקו הראשונים והאחרונים בשאלה מהי טעמה של הכפייה על הצדקה: האם זו כפייה שמקורה בדין הכללי של כפייה על המצוות [9] או שמא זוהי כפייה הנובעת מחוב ממוני שיש כלפי העניים.

לדעת בעל ה'מאור', [10] הכפייה על הצדקה היא מדין כפייה על המצוות:

וכן מאי דאמרי' אכפיייה רבא לרב נתן בר אמי ואפיק מיניה ת' זוזי לצדקה עשוי הוא שעשהו וכפאו עד שאמר רוצה אני אבל ליטול ממנו בעל כרחו בדלא אמר רוצה אני אין לו לב"ד לעשות כן דאפי' אם נודר כדאתי למיהדר ביה מיקם הוא דקאי בעון אבל לב"ד לית ליה למיעבד ביה ולא מדעם כדברי רבינו האי גאון ז"ל.

ואילו הרדב"ז [11] כתב:

ונ"ל דשאני מ"ע של צדקה שיש בה תקנה לעניים והרי הוא כחוב עליו וכופין אותו לפרוע חובו ויורדין לנכסיו כאשר עושין למי שמסרב לפרוע החוב אשר עליו...

וכן היא דעת ה'כסף משנה', [12] וכן היא דעת רוב הפוסקים האחרונים, שהכפייה על הצדקה כמוה ככפייה לפרוע כל חוב אחר. [13]

למחלוקת זו כמה השלכות, שאחת מהן נוגעת לשאלה מיהו בעל הסמכות לכפות על הצדקה: אם זו כפייה על המצוות מסתבר יש צורך בבית דין מומחים, אולם אם זו כפייה הנובעת מחיוב ממוני, היא יכולה להיעשות על ידי כל אחד [14].

למחלוקת זו עשויה להיות השלכה נוספת, הנוגעת לשאלה האם ניתן לכפות על חברה בע"מ קיום מצוות צדקה. אם הכפייה על הצדקה היא מדין כפייה על המצוות – ייתכן לומר שהחברה אינה מחויבת במצוות, וממילא אי אפשר לכפות עליה מצוות צדקה. אולם אם הכפייה על הצדקה נובעת מחיוב ממוני – מסתבר שהיא נוהגת גם בחברה. [15]

היות שכאמור, חלק ניכר מהפוסקים רואים בכפייה על הצדקה כפייה לתשלום חוב כספי, ממילא תוכל המדינה לכפות על קיומה של מצווה זו, אף שאינה נחשבת בית דין מומחים [16], וכמו כן תוכל להפעיל כפייה זו גם על חברות בע"מ.

זאת ועוד, מצוות הצדקה אינה רק מצווה המוטלת על הפרט אלא גם מצווה המוטלת על כלל הציבור [17]. על כן, גם לפוסקים הסוברים שההלכה רואה בחברה ישות משפטית נפרדת, ומעמדה הוא כמעמד 'ציבור', אפשר לכפות עליה לתת צדקה. וכל שכן לסוברים שעל פי ההלכה נחשבת החברה שותפות של כלל בעלי המניות, שאז כפייה על החברה כמוה ככפייה של כל שותף ושותף לקיים את מצוות הצדקה המוטלת עליו [18].

ד. סיכום

1. חברה רשאית לפטר עובדים בנסיבות שבהן הימנעות מפיטורים תסכן באופן ממשי את קיומה – וזאת בהתאם להלכה ובאופנים שמתירים לה ההלכה והחוק לעשות כן.

דרישה DRISHA

2. כאשר אין מדובר בסכנה לקיומה של החברה, מחויבת החברה, מדיני צדקה, לדאוג לכך שלעובדיה יהיה מקור פרנסה שיאפשר להם ולמשפחתם קיום בכבוד. על החברה לדאוג לכך, אם על ידי המשך העסקתם ואם על ידי מציאת מקור פרנסה חילופי או פיצויים הולמים להם – אף מעבר לנדרש על פי החוק.

3. המשאבים הכלכליים העצומים בחברות הגדולות, צריך שיופנו גם למטרות של צדקה וחסד – הן כלפי חוץ, והן כלפי עובדי החברה עצמה, תוך הבטחת המשך האטרקטיביות הכלכלית של החברה.

[1] על הפסוק במשלי 'אל תגזול דל', אומר המדרש (תנחומא בהר): 'וכי יש אדם גוזל דלים, מהו גוזל ממנו והוא דל, אלא אם היתה למוד לפרנסו וחזרת בך ואמרת עד מתי אני מספיק לו, ואתה מונע שלא ליתן לו, דע כי אתה גוזלו.'

What is the meaning of (Prov. 22:22), "Do not rob the impoverished?" Is there someone robbing the impoverished? Of what does he rob him, when he does not have anything? It is simply that, if you are accustomed to maintaining him, and you have reconsidered and said, "How long shall I provide for him, and you [then] hold back from giving to him; if you do this, know that you are robbing him. (Tanchuma Behar [Buber] 2, Townsend translation with Nataf supplement)

[2] במסכת יבמות ע"ב, שואלים חז"ל על הכתוב: 'ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית הגבעונים – וכי היכן מצינו בשאול שהמית הגבעונים? אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגו'. מדברים אלו מסיק ר"ת, ספר הישר חלק החידושים, סי' תשמא: 'הרי הגורם לחברו הפסד ריוח ומחיה מעלה עליו הכתוב כאלו הרגו'.

= *"And the Lord said: It is for Saul, and for his bloody house, because he put to death the Gibeonites" (II Samuel 21:1). The Gemara explains: "For Saul" means that the Jewish people were punished because he was not eulogized properly. "And for his bloody house" is "because he put to death the Gibeonites." The Gemara is puzzled by this explanation: Now, where do we find that Saul put to death the Gibeonites? The Gemara clarifies: Rather, because he killed the people of Nob, the city of priests, who would provide the Gibeonites with water and food in exchange for their services, the verse ascribes to him as if he himself had killed them. (Yevamot 78b, Koren translation)*

[3] רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"י ה"ז: 'שמנה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו, מעלה גדולה שאין למעלה ממנה... ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך'.

[4] ספרא בהר פרשה ה': 'כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך אל תניחנו שירד, הא למה זה דומה למשוי על גבי החמור עודנו במקומו אחד תופש בו ומעמידו, נפל לארץ חמשה אין מעמידים אותו', וכן הוא ברש"י על הכתוב (ויקרא כה לה): 'והחזקת בו - אל תניחהו שירד ויפול ויהיה קשה להקימו, אלא חזקהו משעת מוטת היד'. וראה גם ספר החינוך, מצוה תעט, שכתב: 'ואתה בני אל תחשוב שענין מצות הצדקה לא יהיה רק בעני אשר אין לו לחם ושמלה, כי אף בעשירים גדולים תתקיים גם כן מצות הצדקה לפעמים... ואפילו בעשיר שהוא בעירו ובמקום מכיריו פעמים שיצטרך מפני חולי או מפני שום מקרה אחר לדבר אחד שהוא בידך ולא ימצא ממנו במקום אחר, גם זה בכלל מצות הצדקה הוא בלי ספק, כי התורה תבחר לעולם בגמילות חסדים ותצוה אותנו להשלים רצון הנבראים בני ברית באשר תשיג ידנו'.

(Vayikra 25:35) ("And if your brother grows poor, and his hand falls with you, then you shall uphold him, as a convert and as a sojourner; and he shall live with you.") "If your brother grows poor, and his hand falls with you": Do not allow him to drop. To what may this be compared? To a (slipping) burden upon an ass. So long as it is still in its place, you can grab onto it and set it aright. Once it has fallen to the ground, not even five can get it back again. (Sifra Behar 5, Silverstein translation, cited by Rashi to this verse)

[5] ממעשה הריגתה של נוב אנו למדים על האחריות המוטלת על כל מי שבידו להשפיע – גם אם אינו המוציא אל הפועל. הריגת נוב עיר הכהנים על ידי שאול הייתה הסיבה לכך שבימי דוד נגזר על עם ישראל רעב שלוש שנים. עם ישראל כולו נענש

בשל מניעת אמצעי המחיה מן הגבעונים. את המעשה עשה שאול, אך האחריות הוטלה על העם כולו, כנראה בשל העובדה שלא מנע את שאול מכך או שלא מזהה בשאול על מעשהו. בעלי המניות מצווים אפוא להשתמש בכוח שבידם כדי למנוע במידת האפשר פגיעה במקור מחייתם של העובדים, ובודאי שאינם רשאים להתנגד להתחשבות בעובדים.

[6] סעיף 11 (א) לחוק החברות קובע: 'תכלית חברה היא לפעול על פי שיקולים עסקיים להשאת רווחיה, וניתן להביא בחשבון במסגרת שיקולים אלה, בין היתר, את ענייניהם של נושיה, עובדיה ואת ענייניו של הציבור; כמו כן רשאית חברה לתרום סכום סביר למטרה ראויה, אף אם התרומה אינה במסגרת שיקולים עסקיים.'

[7] הרמב"ם, הל' מתנות עניים פ"ז, פסק: 'לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו... בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת - נותן לו כפי השגת ידו. וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה...! הרי ששיעור החומש והעשירית הינם רק כאשר אין ביכולתו של אדם לתת כדי מחסורו של העני. וכן עולה מלשון השו"ע, יו"ד סי' רמט סעי' א: 'שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים. ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר; ואחד מעשרה, מדה בינונית; פחות מכאן, עין רעה'. וכן נכתב בשו"ת מהר"ם מינץ סי' סה: 'אם הוא איש אמיד, וידו משגת צריך שיתן כפי צריכות דעני'.

[8] שו"ת חכם צבי, ליקוטי תשובות סי' קיב.

[9] כתובות פו ע"א: 'אבל במצות עשה, כגון שאומרין לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו'.

[10] המאור הגדול, ב"ק יח ע"ב.

[11] רדב"ז, הל' מתנות עניים פ"ז ה"י.

[12] ע' כסף משנה, הל' נחלות פי"א הי"א, שכתב: 'כי ממונו של אדם משועבד לעשות ממנו צדקה'.

[13] ע' בש"ך, יו"ד סי' רמח ס"ק ד, שכתב בנוגע לצדקה: 'דלא גרע מחוב'. ע' בקצות החושן, סי' רצ, שכתב שדברי הכסף משנה שהובאו לעיל נכונים. ע"ע בפסקי דין רבניים חלק ה, עמ' 333 (בית הדין הרבני האזורי רחובות בהרכב הדיינים: הרבנים ז' גרז - אב"ד, ש' דביר, א' שפירא), שכתבו: "לא המצווה גורמת לתת מתנות העניים וצדקה, אלא להיפך התורה זיכתה חלק לעניים אלא דאם נותנים את החלק המגיע לעניים מקיימים מצווה". וע' גם במאמרו של הרב שלמה דיכובסקי, 'צדקה כחיוב משפטי' קובץ תורה שבעל פה לא, תשן, קיב-קכג, ושם הביא מחלוקת האם הכפייה מדין החיוב המשפטי נוהגת גם בעניין הקדימויות בצדקה, כגון "הקרוב קרוב קודם".

[14] ראה ספר החינוך, מצווה ו, שכתב שהכפייה נעשית ע"י ב"ד; ובקצות החושן, סי' ג ס"ק א, כתב: 'לכוף ודאי בעינן מומחין משום דאשר תשים לפנייהם אלו כלי הדיינים קאי על שבעים זקנים'. ואולם בנתיבות המשפט, ביאורים סי' ג ס"ק א: 'דכיון דדמי לעשה סוכה ואינו עושה דכופין אותו לקיים המצוה, כל אדם מצווה להפריש חברו מאיסור אפילו מי שאינו בכלל בית דין'. וכן הוא בשו"ת חתם סופר ה, חו"מ סי' קעז, שכתב: 'ב' מיני מצות שכופים עליהם הם, א' חוקים, ב' משפטים, וקיום חוקים ומצות כל ישראל ערבים זה בזה ונכנס מי שאינו מוחה ויש בידו למחות בכלל אשר לא יקים את דברי התורה הזאת... וב"ד שהזכירו בכל מקום לישנא בעלמא הוא ואורחא דמלתא שיש כח בידם... אך משפטים הוא הכולל ב' דברים א' לעשות משפט כתוב שקצבה תורה... וכל דבר שקצבה תורה עונשו אחר שכבר עבר אין דמו מסור כ"א ביד ב"ד מומחין... וחלק השני להוציא ממון מיד המוחזק... כל הכפיות נקרא משפטים וכתוב אשר תשים לפנייהם ולא לפני הדיוטות דאלהים כתיב בפרשה וצריכים מומחין... ולפע"ד אחר שכבר פסקו דיינים דין שישלם פלוני מפלוני והוטל עליו מ"ע לשמוע אל השופט ולא אבה ונעשה סרבן אז נעשה עברייך על חק ומצוה שמיעה אל השופט והוטל על כל ישראל...! לדבריו בכפייה על הצדקה אין צורך בבית דין, משום שזו מצוות עשה, ואילו לא היה בזה מצוות עשה - היה צורך בבית דין מומחים. וראה גם מאמרו של הרב משה צבי נריה, 'כפיה ורצון בקיום מצוות', תורה שבעל פה, יב עמ' סט-פד.

[15] ראה מאמרו של הרב אשר וייס, 'האם חברה בע"מ היא גוף משפטי עצמאי', תחומין לג, עמ' 33, שכתב: 'אין מצוות התורה חלות על חברה בע"מ... אך מכל מקום נראה דבכל הנגוע לעבירות שבין אדם לחבירו, כגולה, גנבה ואונאה דין החברה כדין כל אדם - אסור לה לגנוב ואסור לגנוב ממנה'. עפ"ז אפשר יהיה לכפות חברה על הצדקה אם נראה את חיוב הצדקה בתור חיוב ממוני כלפי העניים, שהרי אי נתינת הצדקה כמוה כגזל ממונם של עניים.

[16] וראה שו"ת שואל ונשאל א, חו"מ סי' ו, שכפייה זו יכולה להיעשות לא רק על ידי בית הדין אלא גם על ידי נבחרים הציבור: 'דמ"ש דיינים מ"ש ממונים שהרי הם כמו ב"ד לענין זה.'

[17] כך עולה מדברי הרמב"ם בהל' מתנות עניים, שבפרק ז עסק במצוות הצדקה הפרטית ובפרק ט עסק במצוות הצדקה הציבורית. וראה בפירוש רש"ר הירש, דברים טו, ז, שדייק כך מלשון הפסוק.

[18]. לסקירת הדעות השונות בעניין זה, ר' מאמרו של הרב אשר וייס שם, וכן כת"ר כרך א' עמ' 231 ואילך: ריבית בתאגידים.

17. Translations of key points

It must be emphasized that the responsibility for ensuring the sustenance of the workers with dignity rests first and foremost on the owners of the factory, and they are not allowed to exempt themselves with the argument that they wish to give charity for other purposes.

This responsibility of the factory owners to maintain the workers with dignity is based on two reasons:

a. Since the workers are supported at the owner's table, as the Rambam ruled (Hilchot Matanot Aniyim 7:13): 'The poor of his house come before the poor of his city.'

b. As stated above, employing the workers is the highest level of the commandment of charity. The continuation of the employment is something that only the owners of the factory can do, and it is as if they are the only ones who can take care of these poor people, and thus the duty falls specifically on them.

In light of this, it seems that based on the laws of charity, there is room to coerce a company to continue employing workers and not harm their source of livelihood....

Conclusions:

- 1. A company may fire employees in circumstances where avoiding layoffs would actually endanger its existence - in accordance with the Halacha and in ways that the Halacha and the law allow it to do so.*
- 2. When there is no danger to the existence of the company, the company is obligated, according to laws of charity, to ensure that its employees have a source of income that will allow them and their families to live in dignity. The company must take care of this, either by continuing their employment or by finding an alternative source of income or adequate compensation for them - even beyond what is required by law.*
- 3. The vast economic resources found in the large companies should also be directed to purposes of charity and kindness - both externally, and towards the employees of the company itself, while ensuring the continued economic attractiveness of the company.*

Communal Obligations

18. Rambam Hilchot Matnot Aniyim 9:3

מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישראל שאין להן קופה של צדקה, אבל תמחוי יש מקומות שנהגו בו ויש מקומות שלא נהגו בו, והמנהג הפשוט היום שיהיו גבאי הקופה מחזירין בכל יום ומחלקין מערב שבת לערב שבת.

We have never seen nor heard of a Jewish community that does not have a kupah for charity. A tamchui, by contrast, exists in some communities, but not in others...

19. Aruch Hashulchan YD 249:15

ובזמנינו זה בהרבה ערים יש חברות שנותנים נערי עניי ישראל לבעלי מלאכות ודבר גדול הוא עד

In our times, in many cities there are groups that give poor Jewish youths to work, and this is a very great thing.

20. Rabbi Ido Reichnitz⁷ builds on this and argues that this grounds the value of public education systems as a halachic value, though again he makes it clear that this is not a formal obligation.⁸ Rabbi Yosef Tzvi Rimon⁹ points to the importance of avoiding embarrassment for those in need as his motivation for establishing JobKatif, aimed at helping those expelled from their homes during the Disengagement from Gaza in 2005 rebuild or start businesses and find jobs.

21. **Andrew Yang, *The War On Normal People: The Truth About America's Disappearing Jobs And Why Universal Basic Income Is Our Future* (Hachette Books, 2018) – part of his argument for UBI**

22. **Philippe Aghion, Céline Antonin, Simon Bunel, wrote *The Power of Creative Destruction: Economic Upheaval and the Wealth of Nations* (Harvard University Press 2021, Translated by Jodie Cohen-Tanugi**

A first effect of creative destruction is to eliminate jobs thereby increasing a worker's probability of becoming unemployed. This, in turn, is detrimental to happiness, at least in the short run, especially if unemployment entails an immediate and substantial drop in earnings in the short term and increased uncertainty about earnings in the long term...

A second effect of creative destruction is to create new jobs, thereby increasing the chances of finding new employment in the future. Creative destruction creates jobs but also new activities, new goods, and new production processes leading to better value for money for consumers. This creation side of creative destruction which takes place mostly over the long term tends to increase life satisfaction

Finally, a third effect, also long term, involves the fact that innovation by creative destruction generates growth and, as a consequence, improves future earnings prospects. This theoretical reasoning gives rise to at least four predictions that can be empirically tested. On one hand, creative destruction increases stress or anxiety, largely because it heightens the chances that an individual will experience unemployment. On the other hand, creative destruction implies growth and the creation of jobs, which has a positive effect on life satisfaction. The negative impact predominates in the short run, and the positive impact is more visible over the longer term. Finally, the effect of creative destruction on satisfaction is on the whole more positive when unemployment benefits are more generous. (Chapter 11)

This leads them to endorse a form of the “insurer state.” As they write:

Today, flexicurity, the most recent step in the history of the welfare state, appears to be a logical tool to make creative destruction more humane, while inducing individuals to remain active in the labor force. (Chapter 14)

⁷ Chinuch Tzibburi *KiTzedek Chevrati* (Public Education as Social Justice) in *Shaarei Tzedek* 13 (5772) pp. 339-351.

⁸ We are not speaking about the obligation to provide Torah education, which is subject to the decree of Rabbi Yehoshua ben Gamla – see Bava Batra 21.

⁹ https://www.sulamot.org/%D7%A6%D7%95%D7%95%D7%AA-%D7%A6%D7%93%D7%A7%D7%94-%D7%A1%D7%99%D7%95%D7%A2-%D7%91%D7%94%D7%A7%D7%9E%D7%AA-%D7%A2%D7%A1%D7%A7/?fbclid=IwY2xjawE6_rZleHRuA2FlbQIxMAABHaLqVdZ68AjHylnCmUZhLU0YSJ_-Gy-zQjZDoFwbsUmf4Vux9N4f_3RJw_aem_hq19CbcRTn-4REReYTDqRg

1. שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן ס סעיף ג

המתחייב לזון את חברו, הנותן אומר לתת לו פירות והלה אומר מעות, הדין עם מקבל המתנה. ואם התנה עמו בפירוש לזון על שלחנו, והוא אינו רוצה לאכול עמו, אינו חייב ליתן לו אלא לפי ברכת הבית.

הגה: מיהו אם אין העיכוב מכה הניזון אלא מכה המתחייב, חייב לתת לו כל דמי המזונות (ב"י בשם הריטב"א). ואם חלה הניזון, אינו חייב ברפואתו, רק בדמי מזונות כמו שהיה בריא (ב"י סוף ס' ר"ז בשם הריטב"א פ' הנושא). וי"א דהמקבל עליו לזון חבירו סתם, כל ימי חייו או כל זמן שצריך משמע (ר"ן פ' מי שאחזו וב"י בטור א"ה סימן קי"ד בשם הרשב"א). וי"א דאם קבל עליו לזון סתם, או יתן לו ק' זהובים לשנה, נפטר בשנה אחת מנדרו (תשובת הרא"ש כ"ו סי' כ"ד / י"ט).

2. סמ"ע סימן ס ס"ק טו - טז

כל ימי חייו או כל זמן שצריך משמע. מדלא קיצר וכתב "משמע כל זמן שצריך" (ודוחק לומר דכתב כן משום דנסתפק בו אי משמעותו כל ימי חייו או כל זמן שהוא צריך), אפשר לומר דהכי קאמר, אם נדר לו כן בשעה שצריך, סתמא דעתו היתה כל זמן שצריך, ואם נדר לו בשעה שאינו צריך, אז דעתו היתה אכל ימי חייו, וצ"ע:

וי"א דאם קיבל עליו לזון סתם או יתן לו ק' זהובים לשנה נפטר בשנה אחת מנדרו. ע"ש בתשובת הרא"ש [המובא בציונים אות י"ב] דנשאל על מעשה שהיה כן, וכתב שם טעם בצדו משום דהמוציא מחבירו עליו הראיה, וכתב שמהאי טעמא קהל שפטר ליחיד ממס סתם, וחזרו בהן בטענה שלא קבעו לו זמן לפטור, דהדין עמהן, דמאחר שהוא היה חייב ליתן מס עמהן רק שבא בטענה שפטר, והוא יכולין לומר שלא פטרוהו כי אם זמן מה [וכתבו מור"ם לקמן בסוף סימן קס"ג דיכולין הקהל לומר שלא פטרוהו אלא משנה, ע"ש [ובסמ"ע סק"מ]]. והביא הרא"ש שם ראיה לדבריו, ואחת מהראיות היא, דאפילו לגבי גבוה אמרינן כן, כדאמרינן בפרק בתרא דמנחות [ק"ד ע"ב], דכל שאדם נודר להביא נדבה משלו, שאנו הולכים אחר נדבה הקטנה שאדם מביא מאותו המין, ע"ש. ונלמד ממה שמצינו דבלשון פלוגתא כתב מור"ם השני יש אומרים זה אחר זה, דה"ל הראשון דהמקבל עליו לזון חבירו סתם כל ימי חייו משמע, הוא דעת הרשב"א [המובא בציונים אות י"א], והי"א השני דנפטר בשנה אחת, הוא דעת הרא"ש הנ"ל, וכן מוכח מ"ש ב"י והד"מ כאן ובאבן העזר סימן קי"ד, ע"ש. ולא כעיר שושן [סעיף ג'] דכתב דלא פליגי, דלא קאמר הי"א השני דבשנה אחת סגי, אלא משום דאמר בסוף דבריו או יתן ק' זהובים לשנה, דמדהזכיר לשנה, לא מחשב קיבל עליו לזון סתם. דזה אינו, דהא בפטרוהו ממס ובקיבל עליו נדבה הנ"ל, היה הפטור והקבלה סתם, ואפ"ה כתב דסתם כזה הוה על המעט, ומשוה שם שלשתן יחד וכנ"ל. וגם בשאלות הרא"ש שם מייתי פלוגתא דרבא ורב אשי [גיטין ע"ה ע"ב], דרבא אמר סתם הוה לעולם, ורב אשי אמר אפילו ליום אחד, ושיש פוסקים כרבא ויש כרב אשי, ע"ש. והא דכתב בהגהות מרדכי [ב"ב סי' תרע"א] וכתבו מור"ם בהג"ה לקמן בסימן רי"ב סעיף א', באומר ידור פלוני בביתי סתם, דאפילו שעה אחת במשמע. נראה דהוא ג"כ מהאי טעמא, דכל שלא קבע זמן יכול לומר שדעתו לא היתה אלא לשעה אחת והמוציא מחבירו עליו הראיה. והא דפסק כאן דנפטר בשנה אחת, ומשמע דשנה אחת עכ"פ צריך לזון, הוא מטעם דגילה דעתו דשנה אחת רוצה לזון מדאמר או יתן מאה זהובים לשנה, ונלמד מזה דפליגי אהי"א קמייתא פלוגתא רחוקה, דהוא ס"ל דצריך לזון בסתם כל ימי חייו, והרא"ש ס"ל דבסתם אפילו בשעה אחת סגי דומיא דדירה. ובפטרוהו ממס סתם דכתב מור"ם בסוף סימן קס"ג [סעיף ו'] דנפטר בשנה אחת, הא כל שנה אחת נפטר, נראה דלא בכל ענין איירי, דא"כ קשה מנ"ל למור"ם הא, כיון דאותו דין למדו מתשובת הרא"ש הנ"ל וכמ"ש בד"מ שם [סעיף ט"ז], ובתשובת הרא"ש סתם וכתב דהדין עם הקהל, ושיכולין לומר שלא פטרוהו כי אם זמן מה. ואין לומר דס"ל דסתם זמן אינו פחות משנה, דא"כ בדירה נמי, ולמה כתב מור"ם והוא מהגהות מרדכי דנפטר בשעה אחת וכנ"ל. אלא נראה דמור"ם דכתב דנפטר ממס שנה אחת, איירי ממס פרטי, דומיא למס דאיירי שם בתשובת הרא"ש, דקאי שם אמי שפטר והוה ממס דגולגולת דהוא אינו נגבה כי אם פעם אחת בשנה, אי נמי במקום שגובין מס דכל השנה בפעם אחת, כן נראה ביאור דברי מור"ם מ"ש כאן ובסוף סימן קס"ג ובריש סימן רי"ב, ומוכרח הוא ע"פ מ"ש הרא"ש בתשובה הנ"ל דלמד מינייהו מור"ם דין המקבל עליו לזון או לפטור ממס וכנ"ל, וא"כ קשה דלא הוה ליה למור"ם לסתום בג' המקומות הנ"ל אלא לפרשו לפחות במקום אחד. ועיין לקמן בסימן רי"ב [סק"ד] מה שכתבתי ישוב אחר, אבל זה יותר נכון בעיני ודוק:

3. פתחי תשובה חושן משפט סימן ס ס"ק ז - ח

וי"א דאם קבל עליו כו'. עיין בתומים [סק"ח] שכתב דנ"ל דאין כאן מחלוקת, כי דעה ראשונה שהיא תשובת הרשב"א [ח"ו סי' ה'] שהביא ב"י באה"ע סימן קי"ד, מיירי בקיבל לזון את עני דהוא בתורת נדר דבפיך זו צדקה [ר"ה ו' ע"א] וסתם נדרים להחמיר, לכן חייב לזון כל ימי חייו אם הוא עני תמיד, או כל זמן שצריך, היינו אם נתעשר תו פסקה הצדקה ואין כאן נדר, אבל הי"א אלו שהוא דעת הרא"ש בתשובה [כלל ו' סי' י"ח], מיירי בסתם במקום דלא שייך נדר, והממע"ה בכל אופן, וזה נכון לדינא, ע"ש. [ועיין בנתיבות המשפט [משה"א סק"ח] מ"ש בזה]. וכ"כ בתשובת חת"ס חלק הו"מ סי' ט', והוסיף לבאר מה דהרשב"א בחידושו פרק מי שאחזו [ע"ה ע"ב] [ע"ו ע"א ד"ה ולענין] ובר"ן שם [ל"ז ע"ב מדפי הרי"ף] מספקא להו בהאי מילתא ולא החליטו דהמע"ה, היינו

משום דהם לא מיירו בנתחייב מעצמו לזון את חברו, אלא שזה נותן לו ביתו ע"מ שיזון את בנו או את אביו כו' [כמפורש בדברי הר"ן שם], וא"כ בהא לאו בדידיה תליה מילתא, אלא אומדין דעת הנותן קרקע זו, ובודאי לא שייך לומר הדמים מודיעים, שהרי לא בתורת מכר נתן לו, אלא עשה לו חטיבה ויהיב ליה מתנה והוא יעשה עמו חטיבה לזון בנו, בהא איכא לספוקי. ולדינא נראה דהוה ספק ספיקא אי הלכה כרבא [שם] דאפילו בגיטין כל זמן שיצטרך קאמר, וא"נ הלכה כרב אשי, מ"מ דילמא בממון שאני, ובשגם כיון שנתן לו הקרקע על תנאי, א"כ קרקע בחזקת בעלים הראשונים קיימת, וכל שלא מקיים תנאי לא יחזיק בקרקע, ולא שייך לומר על חיוב מזונות הממע"ה, אדרבה אחזקת הקרקע י"ל הממע"ה. והאריך עוד בדברי הסמ"ע [סק"ג] וש"ך [סק"ב] לקמן ריש סימן ר"ב גבי בית לדור בו, ומסיק וכתב, היוצא מזה לדינא, בדבר שבממון, הנודר לחבירו סתם, אם הוא עניי חייב כל זמן שיצטרך, ואם הוא בתורת התחייבות שלא בתורת נדר לעני, הממע"ה וסגי בשעה אחת לכו"ע, ואם אמר בית לדור בו, פלוגתא דרבנן היא ורב נחשון גאון [הובאו בהגהות מרדכי ב"ב סי' תרע"א], וק"ל כרבנן האי דסגי בשעה אחת. ואם איננו מתחייב מעצמו ברצונו אלא שחבירו נתן לו מתנה [ר"ל קרקע או אפילו מטלטלין רק עדיין ברשות הנותן או אפטרופסין] ע"מ שיזון בנו, אף על גב שאינו מתנה לעני, מ"מ איכא ספיקא, והעלינו לעיל דהוה ספק ספיקא ואוקמא המתנה בחזקת בעלים הראשונים ולא יזכה בהקרקע אם לא יזון כל זמן שיצטרך הבן, ע"ש. ועיין בתשובת מים חיים חלק חו"מ סי' ו' שכתב, אודות קהלה אחת שקיבלו איש אחד להיות שו"ב וכתבו ונתנו לו שטר סתם בלי קביעות זמן, לכאורה תליא בפלוגתא שהביא הרמ"א בסימן ס' סעיף ג', דלהרשב"א כל ימי חייו או כל זמן שצריך משמע, ולהרא"ש נפטר בשנה אחת, וא"כ הממע"ה. אבל נ"ל דעד כאן לא קאמר הרא"ש רק בקיבל לזון לחבירו או שידור בביתו או בקהל שפטרו לאחד ממס, אבל בקיבלו לאחד להיות שו"ב, דהמנהג הוא כל שלא נמצא בו פסול שאין מעבירין אותו, וכן משמע מהשו"ע או"ח סימן נ"ג סעיף כ"ו, בזה גם הרא"ש מודה דשכרו אותו על כל ימי חייו או כל זמן שצריך ע"ש, ועמ"ש לקמן סימן של"ג סעיף ב' סק"ג:

4. כתב עת: אוצר המשפט, שכירות פועלים - פיטורי עובדים הרב יוסף פליישמן

בעה"ב החוזר בו משכירות הפועלים

בעה"ב השוכר פועלים לעשות מלאכה, ולאחר מכן חזר בו בעה"ב משכירות הפועלים, פסק השו"ע (סימן שלג, ב) אם בשעה שבעה"ב שכרם, היו יכולים למצוא עבודה אחרת, ומחמת ששכרם אינם מוצאים עבודה אחרת, חייב בעה"ב לשלם להם, שהרי הפסידם ממון, ומחמתו הם בטלים, אבל כאשר הפועלים לא היו מוצאים עבודה אחרת, אין בעה"ב חייב לשלם להם, שהרי לא הפסידם כלל, ואין להם עליו אלא תרעומת.

וכל זה כאשר חזר בו בעה"ב קודם תחילת המלאכה, אולם אם חזר בו בעה"ב לאחר שהתחילו הפועלים במלאכתם, או באופן שהלכו למקום המלאכה, אפילו אם לא היו הפועלים מוצאים עבודה אחרת, חייב לשלם להם, כיון שתחילת המלאכה היא קנין, וגם באופנים אלו אם מוצאים עבודה אחרת פטור, ואם שכר העבודה השניה, הוא פחות מזו ששכרם בעה"ב, חייב להשלים להם את שכרם.

מן האמור לא רואים שיש איסור לפטר עובד, וכל הנידון הוא רק מתי בעה"ב חייב לשלם לפועלים אם פיטר אותם.

שכר פועל ולא קצב עמו זמן

פעמים רבות בעה"ב שוכר פועל סתם, ולא קוצב עמו זמן, ויש לדון האם רשאי לפטר אותו בכל עת שירצה, או שיש זמן מסויים, שבעה"ב לכל הפחות חייב להעסיק את הפועל.

ומצינו כעין זה בדין המקבל על עצמו לזון את חברו בסתם, ולא קצב עמו זמן, שכתב הרמ"א (סימן ס, ג) מחלוקת בזה, דעת הרשב"א (ח"ו סימן ה) שחייב לזון את חברו כל ימי חייו, או כל זמן שצריך לכך, וביאר הסמ"ע, שאם קיבל על עצמו לזון את חברו, בשעה שחברו צריך למזונות, אז חייב כל זמן שחברו צריך לכך, אבל אם קיבל על עצמו סתם, בשעה שלא היה לחבירו צורך מיוחד, חייב לזונו כל ימי חייו.

ודעת הרא"ש בתשובה (כלל ו סימן כד) שחייב לזונו שנה אחת ולא יותר, וביאר הסמ"ע (שם ס"ק טז) שמה שכתב הרא"ש שנה אחת ולא תקופה יותר קצרה, הוא משום שבמעשה שהובא לפני הרא"ש, קיבל על עצמו לזון חברו או שיתן לו מאה זהובים לשנה, ולכן כתב הרא"ש, שחייב לזונו לכל הפחות שנה אחת, אבל כאשר לא הזכיר שנה זמן החיוב הוא אפילו פחות משנה.

וכתב הפתחי תשובה (שם ס"ק ז) בשם תשובת מים חיים (חו"מ סימן ו) ציבור ששכרו להם שוחט לבני הקהילה, בלא קביעות זמן, ולאחר כמה שנים רוצים להעבירו, ולמנות אחר תחתיו, שהוא תלוי במחלוקת הנ"ל, שלדעת הרשב"א, א"א להעביר את השוחט ממשרתו, כיון ששכרוהו סתם, וכל זמן שיש לקהילה צורך בשוחט חייבים בשכירותו, ולדעת הרא"ש, אין הציבור חייב להעסיקו לעולם, ויכולים להעבירו ממשרתו, ולדינא כתב, שכיון שהוא ספיקא דדינא, יכולים הקהל לומר קים לן כדעת הרא"ש, ולהעבירו ממשרתו.

מחלוקת האגרות משה והחזו"א

אמנם בשו"ת אגרות משה (חו"מ א, סימן עה) חולק על המים חיים בזה, מכמה טעמים, ואחד מהם הוא דברי הרא"ש אמורים, דוקא במקבל על עצמו לזון את חברו, שהוא נותן לחברו ואינו מקבל ממנו מאומה, אבל כאשר אדם שוכר פועל, שניהם מקבלים זה מזה, וכשם שבעה"ב נותן לפועל, כך הפועל נותן לבעה"ב, וכה"ג אפשר שמודה הרא"ש, שבעה"ב חייב בשכירות כל זמן שהוא צריך לכך, גם החקרי לב (או"ח סימן יח) פסק כן בגלל סיבות אחרות, מטעם שהרא"ש הוא דעת יחיד וגם כתב כן רק מספק.

אולם החזו"א (ב"ק סימן כג, ב) חולק בזה, וכתב שמסתמא אין דעת בעה"ב שיהיה קשור עמו בכל עת, אלא כל יום ויום הוא שכירות בפני עצמו, ובשכירות חודש כל חודש וחודש בפני עצמו, וה"ה בשכירות לשנים, וכתב עוד הכל לפי ראות עיני הדיין, וכגון אם הפועל הלך ללמוד את העבודה זמן מה, יש זמן מסויים שאי אפשר לפטר אותו, ולאחר מכן אפשר לפטר אותו. וכן אפילו אם קבע תשלום עבור כל יום יתכן שלא יוכל לפטר אותו עד ל' יום.

וכן כתב בשבט הלוי (חלק ה, סימן שטו) לגבי אברך כולל, שזמן שכירותו הוא לזמן, ואין ראש הכולל יכול לפטר אותו באמצע הזמן, אם האברך לא יכול למצא כולל אחר באמצע הזמן, וכל זה כאשר הוא פוטר אותו בלא סיבה, אבל כאשר יש לו סיבה מוצדקת, הכל לפי העניין, וכן מלמד תשב"ר, המנהג הוא ששכירותו הוא לשנה, כיון שלא מחלפים מלמד באמצע השנה, ולכן א"א לפטור המלמד באמצע השנה.

תפקיד של שררה

יש אופנים שבהם לכו"ע אי אפשר לפטר אדם ממשרתו, ומקור אחד לדבר הוא גמ' (ברכות כח) במעשה שרבן גמליאל ציער את ר' יהושוע, ונמנו חכמי ישראל להוריד את ר"ג מנשיאותו, ולהושיב תחתיו את ר' אליעזר בן עזריה, ולאחר שר"ג פייס את ר"י החזירו את ר"ג לנשיאותו, אמרו החכמים שלהוריד את ראב"ע מנשיאותו, א"א כיון שמעלים בקודש ואין מורדין, ולכן נמנו וגמרו שישמש ר"ג בראשות הישיבה ג' שבתות, וראב"ע שבת אחת, ומן הגמ' עולה שיש אופנים שא"א להוריד אדם ממשרתו, משום מעלין בקודש ואין מורדים, וכן מצינו בגמ' (יומא יב:) בכהן גדול שאירע בו פסול, ומינו אחר תחתיו, לאחר שהראשון חוזר להכשרו, הכהן השני שנתמנה תחתיו אינו משמש ככה"ג, משום איבה, אך גם ככהן הדיוט אינו משמש, משום מעלין בקודש ואין מורדין, ומן האמור עולה שכאשר אדם מונה לשררה, א"א להוריד אותו ממשרתו, משום מעלין בקודש ואין מורדין.

מצינו עוד טעם לזה, מן הפסוק (דברים יז, כ) למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל, וכתב הספרי (דברים פ"א קסב) וז"ל: "אם מת בנו עומד תחתיו ואין לי אלא זה בלבד מנין לכל פרנסי ישראל שבניהם עומדים תחתיהם תלמוד לומר הוא ובניו בקרב ישראל". עכ"ל ואם כאשר הוא מת, השררה עוברת לבניו, כ"ש שאותו עצמו א"א לפטר מן השררה, וכן פסק הרמב"ם (מלכים א, ז) וז"ל: "כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה". עכ"ל

נמצאו למדים שיש שני טעמים בזה, שא"א לסלק אדם מתפקיד של שררה, האחד הוא נדרש מן הפסוק למען יאריך ימים וכו', והטעם השני משום מעלין בקודש ואין מורדין, וכן משמע מדברי הריב"ש (סימן קצא) שדן ברב אחד שרצו להעבירו ממשרתו אם הקהל רשאים לכך, וכתב הריב"ש שאינם רשאים, והביא כמה טעמים לדבר, האחד דמעלין בקודש, ועוד משום למען יאריך ימים וכו', אולם החקרי לב כתב שדין מעלין בקודש הוא דין דאורייתא, ונדרש מן הפסוק למען יאריך ימים וכו', ומדבריו מבואר ששני הטעמים טעם אחד הם.

...מינהו לזמן קצוב

הריטב"א (מכות יג.) כתב שכל מינוי של שררה סתם בלא קביעות זמן, אין מסלקים אותו אלא בטענה, והוא נדרש מן הפסוק למען יאריך וכו', ומבואר בדבריו שרק אם מינהו סתם, אין מסלקין אותו, אבל אם מינהו לזמן קבוע, אפשר לסלקו בעבור הזמן.

וכן כתב התשורת שי (סימן תלו) שאם מינו שררה לזמן קצוב, אין איסור להורידו ממשרתו לאחר הזמן, ולכן פסק במעשה, בציבור שלא היה להם אנשים הראויים לתפקיד של דיינים, ורצו למנות דיינים לזמן קצוב, ולאחר הזמן רצו להוריד הדיינים ממשרתם, שרשאים הציבור לעשות כן, וכתב עוד שאין להקשות מהא דכה"ג שמינו אחר תחתיו, שאינו חוזר להיות כהן הדיוט, אפילו שבשעת המינוי קצבו את זמנו, דשאני התם שכיון שעשאוהו כה"ג שעה אחת, חלה עליו קדושת כה"ג, ושוב אסור לו לשמש ככהן הדיוט, משום מחוסר בגדים, אבל בשאר תפקידי שררה, אם קצבו את זמנו רשאים להורידו ממשרתו.

גם במקום שכתוב בחוזה השכירות זמן מסויים, יש אופנים שהזמן אינו קבוע, וכן כתב החתם סופר (או"ח סימן רו) בקהל ששכרו רב לג' שנים, ולאחר מכן רצו להעבירו ממשרתו, וכתב החתם סופר לא שמענו כזאת לפטר רב, ומה שנוהגין ברוב תפוצות ישראל לכתוב שטר הרבנות על זמן, יש על שלש שנים ויש על חמש שנים, לטובת הרב עושים כן, כיון שאסור לאדם להשכיר עצמו יותר מג' שנים, דא"כ יצא מכלל שכיר ונכנס לכלל עבד, ואסור למכור עצמו בעבד עברי, כמבואר ברמ"א (סימן שלג, ג) ולכן אין היתר מכח זה לפטר את הרב אחר ג' הוא ה' שנים.

5. פתחי חושן חלק ד (שכירות) פרק י - חזרת בעל הבית סעיף יב

יב. פועל שהזקין ואינו מסוגל לעבוד, נראה שמעיקר הדין יכול לסלקו, ומ"מ אם שכרו לכל ימי חייו, והרי ידוע שיזקין, אפשר שאינו יכול לסלקו.

6. פתחי חושן חלק ד (שכירות) - הערות פרק י - חזרת בעל הבית הערה (לו)

(לו) לא מצאתי הלכה זו בפוסקים, ומה שכתבתי נראה עפ"י דברי הרשב"א (ח"א סימן ש) שכתב בדין ש"צ שהזקין שיכול בנו למלא מקומו ולעזור לו, וכ"כ בשו"ת חקרי לב (מהדו"ב חו"מ סימן כח) בדין רב שהזקין שיכול תלמידו למלא מקומו ולדרוש במקומו, ואף על גב דרב וש"ץ הם בכלל מינויי הקהל שאין מסלקין אותם כלל, מ"מ משמע מדברי המג"א (בסימן נג ס"ק לג) שהטעם הוא משום שקיבלו אותם לכל ימי חייהם וידוע שיזקינו, ומסתמא קיבלו שיכול בנו למלא מקומו ולעזור לו, ומסברא זו אפשר שגם בשאר פועל אי אפשר לסלקו, אלא שמעיקר הדין לא מצוינו בפועל שישכרוהו לכל ימי חייו, ואפשר דמדיא לחלה, וכבר כתבתי בפרק יא בשם התשב"ץ שאם שכרו לזמן ממושך צריך לשלם לו עבור ימי חליו, משום שבדרך כלל אדם נחלה במשך זמן רב, ועל דעת כן קיבלו, וסברא זו שייכת גם בהזקין. והמג"א (שם ס"ק לב) כתב בשם הרלב"ח (סימן עט) שש"ץ שאין קולו ערב אין מסלקין אותו, ולכאורה נראה שדוקא גבי ש"ץ כתב כן שבסתם אין מסלקין ש"ץ, אבל פועל שאינו יכול למלא ולעשות מלאכתו אפשר שיכול לסלקו.

וכבר כתבתי שכל זה מעיקר הדין, אבל בודאי אם יכול להעסיקו במלאכה קלה לפי כחו, ראוי שלא ישליכנו לעת זקנה. ובמקום שיש מנהג המדינה בעניני הפסקת עבודה מחמת גיל, ודאי שיש לילך אחר המנהג, ובשו"ת דובב מישרים (ח"ג סימן לא) משמע שאין לסלק פועל שהזקין, מדין אורחות צדיקים תשומר, או לפנים משורת הדין.

ולענין תשלומי פנסיה ופיצויים תלוי במנהג המדינה, ועי' שו"ת בצל החכמה (ח"ג סימן ק), ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סימן קסז) נראה שבא"י יש לדון בתשלומי פיצויים מדין המנהג, אבל בשאר מקומות אינו אלא מכה ועשית הישר והטוב, וכמ"ש בספר החינוך לענין הענקה. ועיי"ש מ"ש בחיוב לעשות לפנים משורת הדין.

7. מגן אברהם סימן נג ס"ק לג

ואין הציבור יכולין למחות. ומיירי שקבלוהו לש"ץ כל ימי חייו וא"כ בודאי ע"ד כן התנה שאם לפעמים לא יוכל להתפלל שימנה אחר לסייעו וא"כ בנו קודם ועוד שאפי' לא הי' האב ראוי לכך שורת הדין שבנו קודם שמנהג המקום הי' שם שהבנים מתמנים תחת האבות וכלל גדול אמרו בכל המינויים שהבן קוד' ואפי' בכ"ג ואפי' יש אחרי' גדולים ממנו עכ"ל הרשב"א סי' ש' וכ"ה בספרי שכל המנויין בניהן קודמין וכ"כ בכה"ג ורשד"ם בי"ד סי' פ"א כ' דבחסם הממונה להרביץ תורה או לדין לא אמרי' כך עכ"ל, ובס' י"מ מח"ד ח"ב פי"ט דכל המינויין שהם כתר תורה אין בניהם קודמין רק מהלל הנשיא ואילך נהגו שבניהם קודמין ע' פ' י"ג דכתובי':

8. שו"ת הרשב"א חלק ו סימן קצא

עוד כתבת שנסתפקת בפ' דיני ממונות (ד' ל"ו ע"ב) שאין מושיבין בסנהדרין זקן אם דוקא אין מושיבין לכתחילה אבל אם הושיבוהו קודם שנזדקק ונזדקק אין מעבירין אותו או דילמא אפי' ישב קודם שנזדקק ונזדקק מעבירין אותו.

נ"ל דכל שהוא תלוי בסבה כל שישנה לסבה ענין נגרר אחר הסבה וסבת הזקנה האכזריות. ולפי' אין מושיבין אותו אחר שנזדקק בדין של סנהדרין שהרי נתחדשה לו הסבה הגורמות. וכ"נ לכאורה מלשון רש"י ז"ל שכתב זקן שכבר שכח צער גידול בנים ואינו רחמני וסריס נמי אעפ"י שנסתרס עכשיו מסלקין אותו כך נ"ל.